

Մայր Աթոռ վերադարձաւ տէր Կոմիտաս վարդապետը, որը զնացել էր Թիֆլիզ բժշկուելու համար:

Միաբանական մասնաւոր խորհրդակցութեան ժամանակ ընտրուեց մի մասնաժողով տ. տ. Եղիշէ, Մխիթար, Կարապետ, Երուանդ վարդապետներէց, միաբան Գալուստ Տէր Մկրտչեանից և պ. Սիրական Տիգրանեանից՝ պատրաստելու միաբանութեան, վանուցս և կալուածոց կառավարութեան համար ներքին կանոնադրութիւն և միաբանութեան հաւանութիւնից յետոյ մատուցանելու նորին Սրբութեան ի հաստատութիւն:

ԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԵՒ ՀԱՍՏՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

„Русское Слово“ թերթի 254 համարում հայր Գ. Ս. Պետրովը «Հովուութիւն և տէրտէրութիւն» վերնագրով յօդուածում իւր զայրոյթն է յայտնում վերջերս տեղի ունեցած թեմական ժողովների զանազան զբաղմունքների մասին: Մինչդեռ ժամանակակից շարժումը ընկերավարական և ընդհանուր գաղափարներն շուրջը հոգեւորականների առաջ դրել է պատմական նշանակութիւն ունեցող հարցեր, համաժողովները հին ձևով զբաղւում են ընտանեկան մանր գործերով: մի ժողովում տաք տաք վիճում են, թէ ո՞ր Ֆերմայից գնեն խաղողի գինին, մի ուրիշ տեղ քննում են մոմի գործարան փակելու կամ չը փակելու խնդիրը, մի տեղ վիճում են թեմական դպրանոցի հանրակացարանն ընդարձակելու մասին և այլն: Ստացւում է այն տպաւորութիւնը, որ քահանայը հաւաքուել են իրենց ընտանեկան «տէրտէրական» խնդիրների մասին զրուցելու, իսկ Աստուածային, եկեղեցական, հովուական գործերի մասին չեն էլ մտածում: Արդեօք դա այն չի նշանակում, որ հովիւները շարունակում են դատապարտելի կերպով քնած մ'նալ, երբ հօտն արդէն արթնացել է: Հայր Պետրովի կարծիքով այդպիսի եզրակացութիւնը սխալ կլինէր. իրականապէս ամբողջ հոգեւորակա-

նութիւնը քնած չէ. նրա շահերը նոյնքան ընդարձակ են, որքան և հասարակութեան շահերը և այդ համաժողովներն երբէք չեն արտացոլացնում ռուս հովիւներէ տրամադրութիւնը: Որպէս օրինակ հայր Պետրովը առաջ է բերում հետեւեալ փաստը.— Սմոլէնսկում համաժողովից շատ առաջ պատրաստուած էր զեկուցագիր եկեղեցական ամենաէական խնդիրներէ մասին, բայց նա յայտնի պատճառներով չը զեկուցուեց և լոյս աշխարհ չեկաւ: Նման դէպքերն ապացոյց են, «որ հովուութիւնը կուռում է տէրտէրութեան դէմ և որ բարոյական ոյժը հովուութեան կողմն է, թէև նա զեռ իւր առաջին խօսքերն է արտասանում»:

— Թէև նախանձելի բան չէ գինու և մոմի ձուլարանի խնդիրներէ նման հարցերի քննադատութիւնը, բայց ռուս քահանայք գոնէ հնարաւորութիւն ունեն հաւաքուելու, իրար երես տեսնելու և մտքերի փոխանակութիւն ունենալու: Մեր խեղճ քահանայք՝ նախ երկար հալածանքի և ապա մեր սիրուն երկրում բռնկած մարդակեր հրդեհի և գազանային ինստինքտների ըորընթման շնորհիւ այնպէս են շփոթուել և ընկճուել, որ նոյն իսկ չը գիտեն, թէ ի՞նչ է թեմական ժողով ասուածը, մտքերի փոխանակութիւնը, եկեղեցու կարիքներն և այլն: Մինչդեռ աշխարհական տարրերը մի քանի անկիւններից հաւաքուած՝ իբրև ազգային ժողով են նիստեր գումարում ու գործում, մեր քահանաները մնացել են անշարժ և անտարբեր: Արդեօք մեր անշարժութիւնը մի միայն արտաքին հանգամանքների արդիւնքն է, թէ թեմական և վիճակային իշխանութիւնների անշարժութեան և քահանայից անտարբերութեան հետեւանք: Այժմս աւելի քան երբ և իցէ հարկաւոր են ժողովներ, այժմս առաւել քան երբ և իցէ մեծ է հայ ժողովրդի և եկեղեցու կարիքը: Ժամանակ է սարսափահար դրութիւնից դուրս գալու և կեանքի նշոյլներ՝ հետաքրքրութիւն, ապրելու և գործելու տրամադրութիւն ցոյց տալու:

Սարատովի հռչակաւոր Գերմոգէն եպիսկոպոսի թեմական թերթում կարդում ենք.

Համալսարանական բարենորոգութիւնը զրգել է մեր երկու ձեմարանների խորհուրդներին, որոնք և վճռել են դիմել, որ աշխարհական բարձր դպրոցների նման ձեմարանական կանոնադրութիւնն էլ փոխուի, վերատեսուչներն և տեսուչներն ընտրուին խորհրդի կողմից և ձեմարանի ծրագիրն էլ բաժանուի

մի քանի մասերի: Հոգևոր գպրանոցական հաստատութիւնները կարիք ունին եկեղեցական արմատական բարեփոխութեան և ոչ թէ այդ կապկային փոխանակութեան: Չենք ուզում հաւատալ, որ ճեմարանների խորհուրդները ցանկացած լինէին նմանուիլ կռապաշտներին sic, որոնք ցանկացան բնական օրէնքներով կառավարուել, ցանկացան իրենք իրենց օրէնք դառնալ փոխանակ ներքին մարդով Աստուծոյ օրինաց մէջ գոհունակութիւն գտնելու. իրենց անդամների մէջ այլ օրէնք տեսան, մտքի օրէնքին գլմագրող: Թէև անխուսափելի է ճեմարանների խորհուրդների անդամների մէջ ծագած մեղքի օրէնքը, բայց չէինք ցանկանալ նրանց այդ օրէնքի գերիներ տեսնել: Աստուծոյ օրէնքով թող մեռնեն ճեմարանների խորհուրդները օրէնքի համար, որպէս զի ամբողջովին ապրեն Աստուծոյ և նորա սեկեղեցու համար: (Գաղ. Բ. 19)։

— Շատ ընտրոշ է, այնպէս չէ՞. ահա ձեզ և Աստուծոյ անունն ու նրա օրէնքներ շահագործելու միամիտ և տխուր ապացոյցը և այդ Պօղոս առաքելի թղթերից վերցրած կտորներով համեմած՝ ճիշտ այնպէս, ինչպէս ստրուկների աղատութիւնից առաջ 1859 թուականին Մոսկուայի մետրօպօլիտ Ֆիլարեոսը պնդում էր Աստուածաշնչից վերցրած վկայաբանութիւններով, որ ճորտութիւնը Աստուածադիր օրէնք է, սուրբ գրքով մեզ հաղորդած: Որպէս գաթան ծաղր այդ տեսակ հիււանդ աստուածաբանութեան դէմ, ճորտերի աղատութեան հրովարտակի խմբագրութիւնը Ադէքսանդր II կայսեր հրամանով յատկապէս այդ մետրօպօլիտին յանձնարարուեց և նրա ձեռքով էլ գրուեց 1861 թուի փետրվարի 5-ին:

Կազան քաղաքի ս. Փրկչի վանքի վարդապետ հ. Անդրէասը իւր «եկեղեցու և ծխական կեանքի վերածնութիւն» վերնագրով յօդուածում, որը տպուեց «Развѣтъ» թերթում, հրաւէր էր կարդում հոգևորականներին՝ միանալ ինտելիգենցիայի հետ և միասին ծառայել ժողովրդական գործին: Միտիօներական թերթի մէջ ոմն Գրինեակին ամբողջ ինտելիգենցեան կոչում է «անհաւատ», իսկ հայր Անդրէասի կոչը կապկային ծամածռութիւններ: Այս պատճառով «արտակարգ եռանդուն» Գրինեակինին հոգևորականութեան և հասկացող դասակարգի միացած գործունէութիւնը թւում է շատ համարձակ և վտանգաւոր մի գործ, որը եկեղեցու հովիւներին կարող է դարձնել նաբաթ և Աբելուդ, որոնք զոհից սեղանի վրայ օտար կրակ բերին:

Ոմն Աղէքսանդր արեղան սրտատխանում է Գրինեակինին շատ խելացի մի յողուածով և ասում, որ բանիմաց դասակարգին անհաւատ կոչելը անարդարութիւն է և ճշմարտութիւնից հեռու: Նրան կարելի է հակաեկեղեցական կոչել, բայց ոչ անհաւատ: Որ այդ դասակարգի և եկեղեցու մէջ խորթութիւն կայ, դա անկասկած է, բայց հէնց այդ խորթութիւնը վերացնելու համար գործել պէտք է սկսի ամենից առաջ ինքը՝ հոգեւորականութիւնը և երբէք չը լիախնի միտքին գործելուց: Առանց հանուելու և ջրի մէջ սուղուելու լողալ չի կարելի սովորել և գործից լիախնելով, մենք կը նմանուենք այն մարդուն, որն ուզենալով լողանալ, նախ վճռեց սովորել լողանալու արհեստը և ապա միայն ջուրը մտնել:

„Церк. Вѣстникъ“ ի 42-դ համարում կարդում ենք. Մեր թեմական կառավարութեան հիւանդոտ տեղերից մէկն է գործակալներին ներկայ գրութիւնը: Գործակալներին կազմի բարեփոխութեան խնդրին է նուիրուած Սարատովի թեմակալին թեմի հոգեւորականներից մատուցած գրութիւնը: Հոգեւորականներն այդ գրութեամբ պահանջում են, որ գործակալներն ընտրուին գործակալութեան հոգեւորականների կողմից և հաստատուին թեմակալներից. բացի դորանից պահանջում է գործակալական խորհուրդների իրաւասութեան շրջանի ընդարձակումն: Գործակալութիւններն իրենց ներկայ ձեռքով՝ մեռցնող, կազմալուծող մի ոյժ են. էլ չենք խօսում նրանց «ձեռապաշտութեան և չինովնիկական» ձեւերի մասին, որ իրօք բիւրօկրատիական պրինցիպներին սոսկալի միացումն է եկեղեցու դուռ «հայրական» յարաբերութեան հետ, և ծառայում է որպէս աղբիւր անսահման կամայականութեան, «որը հոգեւորականութեան մէջ կը թուժէ բոլորին յայտնի յատկութիւններ՝ ստորաքարշութիւն, կեղծաւորութիւն, անձին և ոչ թէ գործին ծառայելը և այլն»: Քահանաներն իրենց գրութեան մէջ յայտնում են, որ գործակալներին ներկայ կազմի ժամանակ իրենք անկարող են պահպանել իրենց մարդկային արժանապատւութիւնը առանց գործակալներին հետ տրագիքական ընդհարումներ ունենալու: Թուելով, թէ ինչ բաժան կացութիւն է ստեղծում և յատկութիւններ պատուաստում բիւրօկրատ—չինովնիկ գործակալութիւնը, քահանայք ասում են, որ ընտրական սկզբունքի գործադրութիւնը կը ոչնչացնէր այն բիւրօկրատիական միջնապատը, որը ներկայումս գոյութիւն ունի եպիսկոպոսի և ծխատէր քահանաների մէջ: Այդպիսով նա օգ-

տակար կլինէր ոչ միայն հոգեւորականներին, այլ և եպիսկոպոսական իշխանութեան համար: Ընտրուած գործակալներն շնորհիւ եպիսկոպոսն աւելի սերտ կը կապուէր հոգեւորականութեան հետ, կը ճանաչէր նրա կարիքները, մտքերն ու տրամադրութիւնները և կազդէր նրանց վրայ իւր բարոյական հեղինակութեամբ: Տարաբաղդաբար այդ գրութեան մէջ բերած «պատասխանը» ցոյց է տալիս, որ հոգեւորականներն մէջ դեռ հաստատուն պահպանեում է այն յետադիմական տեսութիւնը, որը մարդկանց բաժանում է երկու անհաւասար՝ իրարից անջուլետով դատուած դատակարգերի, մի կողմից ինչ որ փոքրահասակ յանցաւորների դադուութիւն է, որը ոչ միայն չի կարող լաւը վատից և չարը բարուց ջոկել, այլ և ոչ մի բանի մասին չի կարող մտածել՝ բացի յանցանք գործելու յարմարութիւններից, իսկ միւս կողմից՝ փոքրամիտ ընտրեալներ, անմեղձ թէ մտքով և թէ գործով: Նրբ կառավարութիւնը կարեւոր դատեց «վստահութիւն» յայտարարել քաղաքացիներին, եպիսկոպոսի և հոգեւորականութեան յարաբերութեան հին տեսակէտն անմիտ բան է հանդիտանում: Այս պատճառով աւելի զարմանալի է, որ Սարաաովի հոգեւորականութեան գրութիւնը ոչ թէ համակրութիւն չը դտաւ, այլ և համաժողովին չը զեկուցուեց:

— Միանգամայն բնական երևոյթ, որովհետեւ Գերմոդէնները ոչ մի բանից այնքան չեն վախենում, որքան ընտրական սկզբունքից և այդ շատ հասկանալի է, որովհետեւ այդ սկզբունքի խելացի գործադրութեան միջոցին տգիտութիւնն ու սիմանականութիւնը չէին կարող իշխել և գործի գլխին կանգնած մնալ:

«Ձեխական ժողովրդական խորհուրդը»:

Որովհետեւ չեւ ժողովուրդը բաժանուած է բաղմաթիւ մանր կուսակցութիւնների, որոնք ահագին եռանդ են վատնում մասնակի նպատակներին հասնելու համար, այդ պատճառով Պրագա քաղաքում միտք է յղացել հիմնել կեդրոնական մի մարմին, որ ղեկավարի չեխական ժողովրդական ընդհանուր կեանքը առանց կուսակցական խտրութեան և մասնակի շահերի: Այդ նպատակին ծառայում է նոր կազմած «Ձեխական ժողովրդական խորհուրդը», որի գործունէութեան ծրագիրն է հետևեալը. —

1) Ձեռք բերել և պաշտպանել պետական իրաւունքը Ձե-